

v modlitbu: „*Neodháňaj ma od svojich dverí, brat Alfonz, a vypočuj ma, lebo v tvojej prítomnosti mi z úst vychádzajú slová, ktoré som nikdy predtým nevyslovoval, jazyk sa mi, mlčanlivému rozväzuje.*“ (Rakús, 1976, s. 63). V otvorené skupině Leopolda Gbúrda pôsobí Lebova mlčenlivosť bezprostredne jako impulz k tvorivému fabulovaniu.

Ambivalentní podobu slova k sobě váže sémantická vrstva Alfonzova příběhu. Vy-
chází rovněž z tzv. nulového morfému komunikace a probouzí ve vesničanech dar vypra-
věčství: „*Čosí sa stalo, lebo sa rozprúdila debata ako nikdy predtým.*“ (Rakús, 1976,
s. 80). Obyvatelé Bielej Studne tak v sobě opět našli schopnost vytvářet příběhy, fabu-
lovat, i když za cenu Alfonzova odmlčení. Na jedné straně byla obnovena původní síla
vyprávění, ale na straně druhé byl zase umlčen předcházející impulz.

PRAMENY

RAKÚS, S.: Žobráci. Košice, 1976.

LITERATURA

- BACHELARD, G.: Poetika priestoru. Bratislava, 1990.
BACHELARD, G.: Voda a sny. Praha, 1997.
FOUCAULT, M.: Myšlení vnějšku. Praha, 1996.
KOPEČNÝ, F.: Průvodce našimi jmény. Praha, 1991.
LURKER, M.: Slovník biblických obrazů a symbolů. Praha, 1999.
MACURA, V.: „Přejmenovávání“. In: Masarykovy boty. Praha, 1993.
RAKÚS, S.: Mezi mnohoznačností a přesností. Levoča, 1993.
TRENCSÉNYI-WALDAPFEL, I.: Mytológia. Bratislava, 1976.
VŠETIČKA, F.: Kompoziciána: O kompozičnej výstavbe prozaického diela. Bratislava, 1986.
ZAJAC, P.: Sen o krajine. Bratislava, 1996.
ZAMBOR, J.: Stanislav Rakús: Žobráci. Romboid, 12, 1977, č. 3, s. 83 – 85.

K literárnoestetickým názorom Svetozára Hurbana Vajanského

IVANA TARANENKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

„Pretože Vajanského osobnosť je hlboko vkorenená do rozporných stránok novo-
dobej histórie Slovenska, spory s ním trvajú už takmer storočie... Otcovsko-synovský
komplex jeho postojov k minulému a prítomnému sa dnes preniesol na vzťah literárnej
vedy k jeho dielu. Zápasí s ním, odmieta ho, rehabilituje alebo mentoruje ho, opätovne sa
však k nemu vracia.“¹

Slová Oskára Čepana akoby potvrdzovali sústavnú návratnosť problému, ktorý čin-
nosť a dielo Svetozára Hurbana Vajanského v kontexte novodobej slovenskej literatúry,
resp. kultúry predstavuje. Vajanský ako autor poézie a prózy začiatkom osemdesiatych

¹ ČEPAN, O.: Stimuly realizmu. Bratislava 1984, s. 59.

rokov 19. storočia inicioval svojimi textami nové vývinové obdobie slovenskej literatúry a je vnímaný ako hlavný predstaviteľ tzv. prvej vlny realizmu, „ideálneho realizmu“.

V slovenskej kultúre bol však isté obdobie prítomný aj ako osobnosť „zodpovedná za podobu slovenskej literatúry“ (I. Kusý), „takmer jediný zásobovateľ našich kultúrnych potrieb v tej dobe“, „mluvčí Slovákov i pred cudzinou“ (A. Mráz). Vajanský sa teda snažil uplatniť svoju „formotvornú vôľu“ (O. Čepan) na súdobú podobu slovenskej literatúry, a to prostredníctvom svojich estetických názorov prezentovaných na stránkach Národných novín a Slovenských pohľadov.

Štúdia sa sústreďuje na tieto estetické názory, pričom dôraz kladie na ich aplikáciu v literatúre, pretože ona podľa Vajanského predstavuje oblasť umenia, v ktorej sa v danom období slovenský národ mohol realizovať: „*U nás môžeme hovoriť len o spisbe, lebo inšie umenia sú nám ťažko prístupné...*“² Doterajší výskum podáva problematiku estetických názorov Svetozára Hurbana Vajanského na pozadí ich „praktického dosahu“ – kritickej činnosti. O Vajanskom sa v tomto kontexte uvažuje najmä ako o kritikovi. Považuje sa za „za prvého kritika v slovenskej literatúre, na ktorého možno použiť všetky miery bez kondicionálu.“³

Jeden z prvých rozsiahlejších pokusov zmapovať „Vajanského estetické náhľady“ predstavuje rovnomenná kapitola štúdie Andreja Mráza Svetozár Hurban Vajanský (1926). Hoci Mráz uplatňuje skôr kritický pohľad na Vajanského a konštatuje „nevyhranenost“ jeho koncepcie, prejavuje isté pochopenie pre dobové limity, ktoré pri jej vytváraní participovali.

Štúdia Władysława Bobeka Vajanský o umení (1937) mala ambíciu ako prvá komplexne vyložiť estetické názory S. Hurbana Vajanského a poukázať na ich východiská. Popri literatúre sa sústredila aj na iné oblasti umenia – architektúru a maliarstvo. Bobek sa však viac ako ku skutočnej estetike dostáva skôr k prejavom Vajanského estétstva.

Po publikovaní Státí o slovenskej literatúre (1956) vzniká štúdia Alexandra Matušku Vajanský kritik (Slovenské pohľady, 1956). Táto štúdia nie je iba súčasťou revízie obrazu slovenskej literatúry v spoločenskom kontexte 2. pol. päťdesiatych rokov, ale aj rehabilitáciou tejto osobnosti a možno aj korekciou vlastného radikálneho odmietavého gesta prezentovaného v monografii Vajanský prozaik (1936). Práve Matuška upozorňuje na význam kritickej činnosti Vajanského, ktorú z jeho aktivít hodnotí najvyššie: „Je to práve činnosť kritická, ktorá sa ukázala najživšou a najpodstatnejšou, ktorá predstavuje jeho maximum a v ktorej prejavil najautentickejšie svoj rozmer.“⁴

Cyril Kraus sa s Vajanského článkami, týkajúcimi sa literárnoestetických problémov, zaoberal nielen ako editor Státí o slovenskej literatúre a Státí o svetovej literatúre (1957), ale aj ako autor štúdií, v ktorých poukazoval na estetickú koncepciu, ktorá sa za týmito článkami črtá. Ako mimoriadne podnetná sa pre ďalší výskum javí práve Krausova štúdia z roku 1974 Vajanský kritik (Litteraria XVII, 1974).

Ivan Kusý, zostavovateľ podobného výberu – Kritiky a články I, II, ktorý bol súčasťou projektu vydávania Spisov Svetozára Hurbana Vajanského, sa jeho literárnoestetick-

² Umenie a spisba. Národné noviny, 13, 1882, č. 24, s. 2.

³ CHMEL, R.: Dejiny slovenskej literárnej kritiky. Bratislava 1991, s. 136.

⁴ MATUŠKA, A.: Vajanský kritik. Slovenské pohľady, 72, 1956, č. 8, s. 738.

kým názorom do určitej miery venoval aj vo svojich monografiách – najvýraznejšie v Zrelom Vajanskom (1992). V tomto kontexte nemožno obísť prácu Ivana Cvrkala S. H. Vajanský a nemecká literatúra (1984), ktorá upozorňuje na nemecké filiacie jeho literárnej tvorby a teoretického myslenia o literatúre a umení vôbec. Ak máme uvažovať o literárnoestetických názoroch Svetozára Hurbana Vajanského, musíme odpovedať na otázku, či sú podložené estetickou koncepciou. Pri jej reflexii môže spôsobovať problémy absencia „autorskej syntézy“ (I. Kusý). Texty prezentujúce tieto estetické názory boli uverejňované v Národných novinách a Slovenských pohľadoch od roku 1879 do roku 1916. Vajanský sa pravidelne venoval reflektovaniu literárnych a estetických problémov od počiatkov svojho pôsobenia v redakcii Národných novín až do svojej smrti.

Články predstavujú rozsiahly a žánrovo rôznorodý materiál – štúdie, recenzie, eseje, glosy, literárne portréty, nekrológy. Evidentný fakt, že Vajanský publikuje väčšinu z nich v Národných novinách, súvisí samozrejme s väčším spoločenským dosahom a operatívnosťou tohto periodika (R. Chmel: Dejiny slovenskej literárnej kritiky), no tento publikačný priestor zároveň do veľkej miery predznamenáva ich publicistický charakter.

V slovenskej literárnej histórii je model literatúry, ktorý prezentuje dielo Vajanského, označovaný ako „ideálny realizmus“, alebo „predpozivistický model realistickej literatúry“ (Dejiny slovenskej literatúry III, 1965). Práve toto vymedzenie predstavuje jeden zo základných problémov pri reflektovaní činnosti a diela Svetozára Hurbana Vajanského.

Jozef Felix v recenzii tretieho zväzku Dejín slovenskej literatúry (Slovenská literatúra, 13, 1966, č. 5, s. 509 – 522) považuje za potrebné vymedziť špecifickú povahu tohto realizmu. Isté rozpaky pri reflektovaní Vajanského „realizmu“ sa objavujú i u ďalších autorov a rovnako pretrvávajú v súvislosti s jeho estetickou koncepciou. (Treba poznamenať, že o realizme v súvislosti so svojím modelom umenia hovorí i samotný Vajanský.) Už A. Mráz je presvedčený o Vajanského inklinácii k romantizmu („... z romantizmu Vajanský viacej prejímal. Celá jeho literárna tvorba a i myslenie vyplynulo zo svetonáhľadu romantizmus.“⁵).

A. Matuška upozorňuje na jeho „poňatie zobrazenia skutočnosti v literatúre, teda realizmu“ a vyčíta mu, že „v poňatí realizmu váha ako kritik“.⁶ Oporou pri tomto tvrdení je preňho fakt, že autori, ktorí v literárnom povedomí fungujú ako synonymum realizmu, napr. M. Kukučín alebo J. G. Tajovský, ním boli prijatí zdržanlivo alebo vôbec nie. Vlastne jediný slovenský autor, ktorého viac-menej bez výhrad prijímal ako naplnenie svojich predstáv o umení a literatúre, bol Pavol Országh Hviezdoslav.

Podobné výhrady formuluje vo svojej štúdií Vajanský o slovenskej literatúre aj Cyril Kraus (Slovenská literatúra, 3, 1965, č. 4, ss. 448 – 460). Oskár Čepan v časti Stimulov realizmu venovanej S. H. Vajanskému o ňom hovorí ako o autorovi vychádzajúcom z nevyhranenej koncepcie, niekde „na rozhraní“ medzi romantizmom a realizmom, pričom ho situuje bližšie k ideovým rezíduám romantizmu.

Dokonca Ivan Kusý, ktorý sa intenzívne venoval dielu Svetozára Hurbana Vajanského posledné desaťročia a snažil sa o presadenie „historicko-genetického“ pohľadu

⁵ MRÁZ, A.: Svetozár Hurban Vajanský, Bratislava 1926, s. 110.

⁶ MATUŠKA, A.: Vajanský kritik. Slovenské pohľady, 72, 1956, č. 8, s. 741.

naňho (išlo svojím spôsobom o pokus rehabilitovať osobnosť Vajanského v povedomí slovenskej kultúry), si uvedomuje „svojskosť“ jeho modelu realistickej literatúry oproti tomu, čo je etablované pod pojmom realistická literatúra v súčasnosti.

V tomto momente by som však označenie „realistický“ – „realizmus“ radšej odsunula bokom. Viac ako otázka, nakoľko je estetická koncepcia Svetozára Hurbana Vajanského realistická, ma zaujíma, čo je jej obsahom, na akých princípoch je založená.

Ešte skôr, ako pristúpim k textom z obdobia, ktoré sme si v úvode vymedzili, považujem za potrebné pripomenúť dva rozsiahlejšie texty spred tohto obdobia, v ktorých sa predznamenáva Vajanského vzťah k literárnej tradícii, ako aj isté kritériá, ktoré kladol na literatúru.

Prvým je recenzia (a vôbec prvá reprezentácia literárnych názorov) na zbierku básní Capka-Znie(o)vskeho Sirôtky uverejnená v Pešťbudínskych vedomostiach z roku 1868 – z obdobia, keď Svetozár Hurban študoval v Bratislave právo a pôsobil v spolku Napred. Charakter tejto recenzie je daný spätosťou s tradičnou literárnou koncepciou (romantic-kou). Vysoko hodnotí tematickú zakotvenosť a ideu básní, ktoré sa pohybujú na rovine národ – vlasť – láska k vlasti, ako aj inšpiračný zdroj Capkovej poézie – „piesne nášho ľudu“. Upozorňuje, že básne napriek istému vedomiu tragiky neskľzávajú do „byronizmu“, čo spôsobuje „pevná viera v Boha a silná nádej v znovuzrodenie nášho národa“.

Okrem toho oceňuje aj „prirodzený spôsob básnenia“: „*Neprešujúc a nekrútiac slová, jako to u nás od nedávno do módy prešlo, hovorí reč prirodzenú... To je spôsob básnenia, ktorý by viac nasledovania zaslúžil, než by sa posiaľ stalo.*“⁷ Prirodzenosť a jednoduchosť sa neskôr stávajú súčasťou jeho umeleckého ideálu.

Ďalším textom je polemika o preberaní podnetov zo svetovej literatúry v Národných novinách z roku 1873. Vajanský, oponujúc názoru Juraja Kella-Petruškina, predstaviteľa poromantickej literatúry, argumentuje estetickými kvalitami diela, ktoré v tomto prípade uprednostňuje pred národným princípom.

Základné texty, ktoré prezentujú estetickú koncepciu Svetozára Hurbana Vajanského v počiatkovej fáze jeho činnosti – Literárna činnosť (Národné noviny, 1879), Kritické listy (Orol, 1880), Slovensko a jeho život literárny (Slovenské pohľady, 1881), recenzia na Spevy Jána Bottu (Národné noviny, 1880) a Vlčkovu Literatúru na Slovensku (Slovenské pohľady, 1881) – možno chápať aj ako generačné; výrazne sa v nich prejavuje vôľa nanovo definovať miesto a podobu slovenskej literatúry.

Stav, v ktorom sa literatúra („pisomníctvo“) nachádza, charakterizuje ako „*zakliaty zámok, v ktorom drieme slovenská kňažná*“⁸. Pociťuje výrazný deficit kvalitných literárnych diel. Formuluje jediné možné riešenie, ako možno literatúru vyvieť z krízového stavu: „*celou silou sa hodiť na literárne pole a obrábať ho so sebazapretím pilne a neúnavne... Obrábať treba úhorom ešte ležiace pole starostlivosťou dobrého hospodára*“⁹.

Je zreteľné, akú pozíciu si sám určuje pri literárnej činnosti, ktorú chápe ako riadený a kultivovaný proces – on je tým „dobrým hospodárom“ bedlivo dohliadajúcim

⁷ Pešťbudínske vedomosti, 8, 1868, č. 52, s. 2. ~

⁸ Literárna činnosť. Národné noviny, 10, 1879, č. 51, s. 2.

⁹ Ibid.

a kultivujúcim literatúru a v konečnom dôsledku nesúcim za ňu zodpovednosť. Slovom „navalíme na tie plecia farchu literárnu“ totiž vymedzuje literatúru ako zodpovednú činnosť. Neskôr za podstatný atribút literatúry vyhlasuje „serióznosť“, čím akcentuje jej etický aspekt. Celou jeho činnosťou ho sprevádza presvedčenie, že literatúra je „vážnym, ťažkým dielom a nie hrou pre ľudí prázdnych, lebo záhaľčivých“¹⁰.

Presvedčenie, o tom, že etický prvok je prirodzenou súčasťou umenia, je posilnené presvedčením o funkcii umenia v národnom živote. Z tejto pozície odsudzuje l'art pour l'art a súdobé západné situovanie sa „mimo dobra a zla“. Nachádza paralely medzi umením a náboženstvom, v poslednej fáze svojej činnosti hovorí o dvoch „oporách nášho života“: „prilnutie k veľkým pravdám Kristovým“ a „čisté, národné svojské umenie“¹¹. Vajanský však túto svoju polohu často neustráži a etický postoj sa zvrháva na „filister-ský“.

Základným prostriedkom stimulovania a riadenia literárneho procesu je podľa neho efektívna kritika – a jej význam spresňuje i v ďalších generačných textoch (Kritické listy V, Kritika – Národné noviny, 1882). Zaujímavo pôsobí Vajanského slovník – veľmi často, keď hovorí o literatúre, používa metafory poľa, obrábania, kultivácie pôdy. Je tu prítomný zrejme iný obraz kultúry ako v kontexte českého národného obrozenia, v ktorom, ako na to upozornil Vladimír Macura (Znamení zrodu, Praha 1995), je dominantný obraz záhrady. Do popredia vystupuje viac každodennosť – prepojenosť literatúry so všedným životom a zároveň nevyhnutnosť tejto prepojenosti. Tento aspekt Vajanského chápania umenia je však v rozpore s obrazmi literatúry ako chrámu, ktoré sa vyskytujú v časti jeho článkov. Oscilovanie medzi „vysokým“ a „pragmatickým“ chápaním umenia/literatúry zostalo jedným zo základných znakov tejto estetickéj koncepcie.

Zamýšľaná aktivita vyžaduje estetický program a ten Vajanský formuluje vo fiktívnej korešpondencii so Škultétym v Kritických listoch, ktoré sú hodnotené ako generačné vystúpenie. V mnohom predznamenáva vzťah Vajanského estetickéj koncepcie k tradícii, v ktorom v žiadnom prípade nepôjde o „prehodnotenie všetkých hodnôt“. Oskár Čepan v tejto súvislosti hovorí o „neproklamatívnom manifeste“, ktorý sa vyhýba otvorenému generačnému konfliktu, o „inovačných úsiliach, zachovávajúcich ohľadupľnejší vzťah k tradícii“¹². Celkovo sa v Kritických listoch konštatuje vplyv herbartizmu – teda estetiky, ktorá vychádza z Kantovej koncepcie. Tento vplyv nepotvrďuje len citát z Estetiky Jozefa Durdíka, ktorá je herbartovská, v Škultétyho Kritickom liste II, ale aj miesta v texte, ktoré zdôrazňujú autonómiu umenia a krásy.

Keď sa však zameriame na Vajanského príspevky, Kritické listy I, III, V, v ktorých smeruje k vyjasneniu „veľkých a vždy pravdivých zásad v umení“¹³, prichádzame k anti-nómii prítomnej v jeho celej estetickéj koncepcii. Na jednej strane sa tu vyskytujú slová o nemennom modeli umenia, ktoré je definované harmóniou krásy, dobra a pravdy (táto myšlienka sa identifikuje ako schillerovská). Základom umeleckého diela je krása zja-

¹⁰ Kritické poznámky IV. Národné noviny, 17, 1886, č. 68, s. 2.

¹¹ „Otcovia a deti“ a beletria. In: State zo svetovej literatúry, Bratislava 1957, s. 222.

¹² ČEPAN, O.: Stimuly realizmu. Bratislava 1984, s. 37.

¹³ Kritické listy I. Orol, 11, 1880, č. 1, s. 17.

vujúca sa vo forme a definovaná nejakými absolútnymi zákonmi. Z aspektu takéhoto chápania umenia je preňho neprijateľné umenie zamerané na „efekt“, „ľahký odblisk“, „utilitu“.

Už spomínané proklamovanie autonómnosti umenia, prítomné v niektorých Vajanského textoch, ako aj reflektovanie a zdôrazňovanie formy umeleckého diela sa u niektorých autorov zvýznamnilo do tej miery, že označili Vajanského estetickú koncepciu ako „kantovskú“¹⁴, s čím sa však nedá súhlasiť. Ak sú v jeho estetickej koncepcii prítomné isté kantovské motívy, pôsobia v jej rámci nesúrodno a skôr sú vysvetliteľné autorovým eklekticismom ako vedomým akceptovaním princípov Kantovej estetiky. Rovnako zreteľne sa uňho objavujú i hegelovské myšlienky, keď tvrdí, že umenie v prvom rade stesňuje myšlienku, ideu, ktorá je prvotná a ktorá vo forme nachádza svoj výraz. Istá nehomogénnosť charakteristická pre celú estetickú koncepciu Vajanského sa objavuje aj na úrovni Kritických listov – pri vedomí istého statického modelu umenia sa pripúšťa historický vývin. Hovorí o literatúre, ktorá je „historicky prekonaná“, „hotový celok“, na ktorom „sa nedá stavať“. Zároveň vyslovuje určujúcu tézu svojej estetickej koncepcie, prostredníctvom ktorej sa národnoreprezentatívna funkcia umenia, teda mimoestetická, stáva súčasťou funkcie estetickej – umelec má „pochopiť a umelecky znázorniť“ konkrétne svojstvo a tak „skrze svoj národ a pochopenie svojho národa stať sa básnikom sveta“ (Kritické listy I, Orol, 11, 1880, č. 1, s. 18).

„Svojstvo“ („dogmata života a bytia svojho národa“, podľa C. Krausa „národný byt“) – národnosť – sa ako súčasť ľudskej prirodzenosti stáva predpokladom umeleckej tvorby. Stáva sa prirodzenou tendenciou každého umeleckého diela a zohráva výraznú úlohu vo vzťahu umenie – život. Podotýkam, že ak Vajanský argumentuje skutočnosťou – životom, najčastejšie ide o politickú skutočnosť, národný život. Umenie považuje za konštitutívny znak národa: „bez umenia je národ niečo nehotového, bezorganického, teda bez umenia niet národa, ale iba istá násilnosťou dohromady udržiavaná masa ľudí“¹⁵, a naopak – samo je „duchovným rezultátom národnej činnosti“, „emanáciou národného ducha“¹⁶. Ukazuje sa tu primárna antinómia v estetickej koncepcii – „konkrétne svojstvo“ versus cudzie, pričom argument „svojstva“ veľmi často používa v prípade, ak podobu a vývin literatúry chápe ako neprirodzené. Príznačné bolo využívanie tohto argumentu napríklad vo Vajanského polemike s Vrchlickým, v ktorej sa zasadzoval proti kozmopolitizmu v českej literatúre. Spomínanú antinómiu identifikuje Oskár Čepan na epickom pláne próz Svetozára Hurbana Vajanského („príкры rozpor medzi pojмами ‚svoje‘ a ‚cudzie‘“) a hodnotí ju ako „metodologicky objektivizovanú formulu Vajanského osobných a nadosobných cieľov“¹⁷. Dôsledky, ktoré vyplývajú pre Vajanského z tejto antinómie na úrovni próz, sa uplatňujú v jeho estetických názoroch. Stáva sa určujúcim princípom jeho chápania slovenskej literatúry, v širšom zmysle kultúry, ako aj hybným činiteľom historického vývinu umenia. Okrem toho, ako upozorňuje O. Čepan, osvetľuje

¹⁴ „Vajanského patetické postuláty mali korene v idealistickej, viac kantovskej estetike ako štúrovských herderovsko-hegelovských koncepciách...“ KUSÝ, I.: Zrelý Vajanský. Bratislava 1992, s. 81.

¹⁵ Umenie a život. Národné noviny, 17, 1886, č. 32, s. 1.

¹⁶ Literatúra a národ. Národné noviny, 13, 1882, č. 49, s. 2.

¹⁷ ČEPAN, O.: Stimuly realizmu, s. 56.

aj symptomatické postavenie Svetozára Hurbana Vajanského v slovenskej literatúre, ktoré spôsobila „kontaminácia dvoch princípov“. Kým „téma o autoritatívnom odstránení medzí, prekážajúcich spontánnemu rozvoju ‚svojského jadra‘“¹⁸ má svoj pôvod v romantickom svetonázore, presvedčenie o jeho možnosti „organického rastu z vlastných síl“¹⁹ poukazuje na pozitivistické tendencie koncepcie.

Ďalším špecifickým momentom vo Vajanského estetických názoroch je vyrovnávanie sa s tradíciou. Explicitne je vzťah Vajanského k tradícii, ku „generácii otcov“, formulovaný v recenzii na Spevy Jána Bottu a v programovom článku Slovensko a jeho život literárny.

Hodnotí ju pozitívne, ale takisto si uvedomuje nevyhnutnosť pokročiť ďalej: „*My učiť sa musíme od neho, ale musíme o krok ďalej.*“²⁰ Hoci je Vajanský presvedčený o nutnosti zachovať kontinuitu tradície, hodnotí literatúru romantizmu ako stupeň vo vývoji slovenskej literatúry, ktorý je len „predtuchou veľkej skutočnej poézie slovenskej“²¹. Chýba mu v nej jasná koncepcia, v rámci ktorej žiada nahradiť „abstraktnosť“ skutočnosťou. Najvýraznejšie sa jeho postoj prejavuje v Slovensku a jeho živote literárnom, kde s vedomím hodnôt, ktoré tradícia ponúka, formuluje s oveľa vyššou mierou apelatívnosti „program“ s vedomím „veľkej úlohy“, ktorá jeho generáciu, a nakoniec aj jeho samého, čaká. „*Duch nášho času má kritický náter.*“²², konštatuje, a tým vlastne pripúšťa potrebu kritického prehodnotenia tradície, čo svojou ďalšou činnosťou kritika, ktorý „trhá burinu“, potvrdzuje. Avšak tradícia má byť podľa neho zároveň odpoveďou na otázku, ktorú svojho času v rovnomennej stati položil jeho otec a ktorú si kládol aj Svetozár Hurban Vajanský vedomý si nesamozrejmosti slovenskej literatúry: „*či slovenský národ má právo ku skutočnosti, k stávaniu a životu, či obstojí pred súdnou stolicou myšlienky a idey.*“²³

Literatúra a literárny život sú teda prejavom a dôkazom existencie slovenského národa (literárny život – „on je našim jediným nateraz životom“), majú pripraviť „širokú cestu slávnemu životu politickému“²⁴. Slovo tak supluje realitu – slovenská literatúra sa stáva paralelnou skutočnosťou, priestorom pre realizáciu národa. Z akcentovania mimoestetických funkcií literatúry vychádza Vajanského presvedčenie o špecifickom postavení slovenskej literatúry a požiadavka špeciálnych kritérií jej posudzovania v porovnaní so svetovou literatúrou. Zdôrazňuje prepojenie estetických možností literatúry s politickou situáciou spoločenstva, v ktorej vzniká.

Je presvedčený o obmedzenej kompetencii slovenskej literatúry ako literatúry máleho národa (podobne ako česká literatúra), ktorá má „úzky a provincionálny význam“²⁵ a ktorá sa nemôže „chlúbiť prvostupňovými, pôvodnými bytovými veľduchmi básnický-

¹⁸ ČEPAN, O.: Stimuly realizmu, s. 55.

¹⁹ Op. cit., s. 56.

²⁰ Spevy Jána Bottu. Národné noviny, 11, 1880, č. 62, s. 2.

²¹ Ibid.

²² Slovensko a jeho život literárny. Slovenské pohľady, 1, 1881, č. 1, s. 1.

²³ Ibid.

²⁴ Op. cit., s. 3.

²⁵ Vlček, J.: Literatúra na Slovensku (rec.). Slovenské pohľady, 1, 1881, č. 3, s. 283.

mi“.²⁶ Delenie literatúry na literatúru veľkých a malých národov je u Vajanského prítomné po celý čas, no predsa len, ako sa neskôr ukáže, prichádza na spôsob ako prekonať túto determináciu slovenskej kultúry.

Národná podstata a špecifickosť slovenského umenia/literatúry sú dôvodmi, na základe ktorých odmieta radikálne prehodnotenie slovenskej literatúry Jaroslava Vlčka v jeho publikácii *Literatúra na Slovensku*. Proti Vlčkovej paradoxnej metóde, ktorá je pozitivistická, argumentuje nerozlučnou spätosťou literatúry s „konkrétnym životom“. Preto na ňu nemožno aplikovať „abstraktné merítka“. V istej fáze vývoja literatúry by mali byť preto akceptované aj literárne diela s nižšou estetickou kvalitou. Vajanský sa vymedzuje voči koncepcii svojho generačného súpútника (svoje námietky zopakuje aj neskôr, keď Vlček vydáva *Dejiny slovenskej literatúry*). Presadzuje vlastný model slovenskej kultúry. Diferenčným znakom sa stáva práve vzťah k tradícii, ako aj alternatívna koncepcia dejín slovenskej literatúry. Odmieta Vlčkovu koncepciu, ktorá je založená na jazykovom a etnickom princípe a počiatky slovenskej kultúry umiestňuje do bernolákovského obdobia. V tomto kontexte preferuje idealistickú filozofiu, pretože „slovenský idealizmus je súčasťou prirodzenosti národa“²⁷ a pripadá mu akceptovateľnejší ako línia západného myslenia, ktorú mu reprezentuje Voltaire, Zola a herbartizmus. Vajanského koncepcia slovenskej kultúry je založená na vedomí jej kontinuity.

Ak je predpokladom umenia realizovanie a stvárnovanie „konkrétneho svojstva“, to je vo vývine slovenskej kultúry skomplikované zásahom cudzieho elementu – latinčiny: „život náš rozdelený bol na dvoje.“²⁸ Takto sa v histórii ukazujú dve paralelné kultúry: kultúra ľudová a kultúra „feudalizmom podmienená“. V ľudovej kultúre je „svojstvo“ („osnova slovenského života“) zachované masou národa – ešte nejde o národ ale o ľud. Oceňuje jeho konzervativizmus, ktorý zachoval „plody ... tvorenia ... samostatného, samobytného“²⁹. Možnosti tejto kultúry sú však obmedzené, „môže byť zachovateľkou národnosti, ale nikdy nie nositeľkou veľkých národných poslanič“³⁰. Feudalizmom podmienená kultúra „latinizmu“ je poznamenaná prítomnosťou cudzieho elementu, „odtrhla sa od ľudovej kultúry a stala sa eklektickou“. Vajanský ju hodnotí ako neprirodzenú kultúru, ktorá nemala reálny dosah na skutočnosť: „...kvetúca ináč doba literárnej činnosti Nedožerských, Kolatinášov a Belov nevplyvala na národné povedomie.“³¹ Prijatie latinčiny umožnilo i ľahšie prijatie „maďarizmu“, pretože cudzí element môže byť v kultúre prítomný len vonkajškovo, nestáva sa jej podstatou, a tento fakt takisto spôsobuje, že v súlade s prirodzeným vývojom sa nakoniec nevyhnutne presadzuje svojstvo: „...i tu slovenský duch prítomný bol silným faktorom a nevdojak stvoril, preobrazil prijaté na svoj ľud“³². Do tohto bodu kladie počiatky novodobej slovenskej kultúry. Takto Vajanský potvrdzuje, že slovenská kultúra a literatúra siahajú ešte pred Bernoláka: „... do lite-

²⁶ Vlček, J.: *Literatúra na Slovensku* (rec.). *Slovenské pohľady*, 1, 1881, č. 3, s. 283.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Slovensko a jeho život literárny*. *Slovenské pohľady*, 1, 1881, č. 1, s. 2.

²⁹ *Slovenská kultúra*. *Národné noviny*, 16, 1885, č. 69, s. 2.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Slovensko a jeho život literárny*. *Slovenské pohľady*, 1, 1881, č. 1, s. 2.

³² *Slovenská kultúra*. *Národné noviny*, 16, 1885, č. 69, s. 3.

ratúry patrí všetko, čo duch národný stále vyniesol napovrch z ňadier národa a upevnil slovami, tak ako mnohé nepatrí do literatúry, trebárs bolo písané a tlačené jazykom národným... Ja by som tu hľadel viac na esenciu než na formu.³³

Pri zrode novodobej slovenskej kultúry ešte nestojí národ, ale len ľud, ktorý má esenciu národnosti, ale tá nie je „povedomá“. Z tohto „nedvižného konglomerátu ľudového“ sa vytvára vrstva „ľudí, ktorí postavili sa proti nemu v zmysle, že oddelili sa síce od jeho massy, možno inými zvonku prichádzajúcimi nárazmi, ale vrátili sa k nemu, aby doňho liali olej povedomia, aby to, čo on je, i povedali, národnému bytu dali formu a výraz“³⁴. Novodobá slovenská kultúra teda jednoznačne nadväzuje na ľudovú kultúru. V súdobej literatúre dochádza tiež akoby k „zdvojeniu“ kultúry, tentoraz prirodzenému. Vajanský hovorí o dvoch hierarchicky usporiadaných modeloch literatúry – o „spisbe“ – vyššej a nižšej. Vyššia spisba „dáva pokrm pre zjemnených a duchovne povznesených ľudí“³⁵, ale pritom zachováva národný charakter („nie pokrm z cudzích odprskov, ale svoj“³⁶). Predstavuje istý druh elitného umenia („vyžaduje duchovnú prípravu“³⁷), ktoré reprezentuje národ navonok, agituje v prospech národnej veci („budí peknoduchých ľudí pre národ“³⁸), pestuje, brúsi jazyk. Predstavuje „náhradu za historické spomienky“³⁹ – pre Vajanského literatúra často preberá úlohu alternatívnej histórie. Pri tomto type literatúry je prítomné chápanie umenia „chrámu“ – „daru Hospodínovho“, kde „duch tvorivý oviaty je duchom božím“⁴⁰.

Vyžaduje sa „múdry mentor kritiky“, pretože vznikajú „diela umelecké, ktoré ovšem prospějú národom ako mravným celkom, ale zostanú neporozumenými vo veľkej masse“⁴¹. Kritik má „odhaliť ideu diela“ a tieto idey sprístupňovať národu. Vajanský poukazuje na tvorivú funkciu kritiky, ktorá tvorí medzistupeň vo vzťahu umenie – život. Idey, ktoré kritik sprístupňuje a ktorých pôvodcom je umelec („srdečný predstaviteľ svetlej stránky života národa svojho“⁴²), nachádzajú „mužov činu“, ktorí ich realizujú. To je Vajanského predstava, ako by malo umenie priamo zasahovať a formovať skutočnosť.

Povinnosťou predstaviteľov vyššej spisby je „dávať ľudu duchom a darom písané spisy, nepresahujúce jeho obzor“⁴³ – teda majú byť zároveň pôvodcami nižšej spisby (ľudovej), ktorá je potrebná, pretože „nižšie vrstvy ľudu nie sú povolané ňat' do seba krásy vysokého umenia“⁴⁴. Vzorom je mu v tomto prípade Lev Nikolajevič Tolstoj. Nižšia spisba je úplne závislá na vyššej spisbe: „Nikdy nebudeme mať dobrej nižšej spisby, jestli po jej boku a nad ňou nebude i vyššia spisba ...“⁴⁵

³³ Vlček, J.: Dejiny slovenskej literatúry. Napísal J. Vlček (rec.). Národné noviny, 20, 1889, č. 107 – 114.

³⁴ Nálady a výhľady. Národné noviny, 18, 1897, č. 262, s. 1.

³⁵ Za národ. Národné noviny, 17, 1886, č. 92, s. 1.

³⁶ Ibid.

³⁷ Umenie a spisba. Národné noviny, 13, 1882, č. 21, s. 2.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Literatúra a národ. Národné noviny, 13, 1882, č. 49, s. 2.

⁴¹ Literatúra a život. Národné noviny, 17, 1886, č. 6, 7, s. 2 – 3.

⁴² Vplyv poézie na náš vývin. Národné noviny, 20, 1889, č. 103, 104, 107.

⁴³ Za národ. Národné noviny, 17, 1886, č. 92, s. 1.

⁴⁴ Umenie a spisba. Národné noviny, 13, 1882, č. 24, s. 2.

⁴⁵ Ibid.

Ako už bolo uvedené, Vajanský si bol vedomý determinovanosti slovenskej literatúry ako literatúry malého národa, no presvedčenie o historickom vývine umenia mu umožnilo situovať ju do kontextu svetovej literatúry a umenia. Tieto myšlienky sú v jeho estetickej koncepcii prítomné ešte pred prednáškou *Umenie v živote národov* (1912). V priebehu historického vývinu jednotlivé národy realizujú „konkrétne svojstvo“ v umení. Tak vytvárajú v rôznom období vlastný kultúrny typ a naplňajú svoju dejinnú úlohu – to je spôsob, ktorým sa jednotlivé národné umenia stávajú súčasťou svetového. Ak do podstaty umenia prenikne cudzí element, zaniká (a s ním celá kultúra). Obdobím, v ktorom bol podľa Vajanského dosiahnutý ideál umenia, je antika. Hovorí o ňom ako o aristokratickom umení, „mimo všedný život“, čo však chápe pozitívne. Antické umenie dosiahlo vo svojej jednoduchosti dokonalosť formy. Grécka literatúra „dosiahla harmonický, jasný, čistý celok, ... veľkú prostotu a silu, ktorá sa stala obrazom až po naše dni“⁴⁶. Napriek tejto dokonalosti je vývoj nevyhnutný. Antika síce má ostať čistým ideálom umenia, ale nemala by sa napodobňovať a vlastne ani nemôže, pretože podmienky tvorby sú iné: „*My sme presýtení individualizmom, národnosťou, rasou.*“⁴⁷

Demokratizácia umenia – teda prepojenosť so všedným životom – má za následok, že pôvodná „veľkosť“ je vystriedaná „mnohosťou“ a „rozšírenie úloh umenia“ má „nepriaznivý účinok na hĺbku“⁴⁸. Pozitívom tohto procesu, ktorý vyvrcholil v renesancii, bolo presadenie sa národných jazykov v literatúre, čím sa umožnilo „komunikovanie s národom“. Vajanský sa vo viacerých článkoch pozastavuje pri germánskej kultúre, ktorá mala význam i pre slovenskú kultúru. Jej prínosom bol paradoxne „nedostatok národného“, tendencia k univerzálnosti, čím nadobudla „ekumenický“ charakter. Koniec 18. a začiatok 19. storočia je charakterizovaný ako „doba veľkého duchovného vyšitnutia sa nad úroveň germánskej národnosti“⁴⁹. Vajanský si uvedomuje stimulačný efekt, ktorý mala nemecká kultúra na slovenskú a prízvukuje pragmatické využitie hegelianizmu v slovenskom kontexte. Pre Vajanského estetickú koncepciu je dôležitá jeho lektúra, ktorá bola sprostredkovaná nemeckým prostredím. Nejedná sa iba o predstaviteľov nemeckej literatúry, z ktorých najvyššie hodnotí Goetheho, ale aj o antiku a Shakespeara, ktorých pre Európu toho času objavili práve Nemci. Súdobú podobu západnej kultúry považuje za úpadkovú. Ako pars pro toto berie francúzsku kultúru, ktorá podľa neho nemá žiadnu perspektívu vývoja: „vyžité národy nemôžu stvoriť veľké dielo“, pretože nemajú „veľký cit pre prostotu, dobro a pravdu“⁵⁰. Negatívne sa stavia i k modernistickým smerom, ktoré ignorujú alebo negujú etický aspekt umenia.

Za jediné perspektívne umenie považuje umenie slovanské – „slaviansky realizmus“, ktoré je „z národa a pre národ“⁵¹. Sústreďuje sa na najvyvinutejšiu slovanskú kultúru – ruskú. Slovania sú podľa neho predurčení stať sa „tvorcami a pestovateľmi niečoho nového“⁵²

⁴⁶ Vývin slavianskych literatúr koncom stoloetia. *Národné noviny*, 19, 1888, č. 5, s. 1.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Germánia v zenite sily. *Národné noviny*, 19, 1888, č. 111, s. 2.

⁵⁰ O dnešnom prúde v literatúre a v umení. *Národné noviny*, 22, 1891, č. 6, s. 2.

⁵¹ Vývin slavianskych literatúr... *Národné noviny*, 19, 1888, č. 5, s. 1.

⁵² *Ibid.*

a očakáva od nich vytvorenie vlastného kultúrneho typu. V príbuznosti slovenského a ruského národa, ktoré sú spojené princípom slovanskej jednoty, Vajanský vidí príležitosť, ako prekonať determináciu kultúry malého národa, ktorému pre vytvorenie veľkého diela chýba „mohutný podklad“. Ten je daný ruskému umeniu na vyššom vývojovom stupni určenom politickou situáciou. Ide o umenie „pod štítom politickej a národnej samostatnosti“, dovŕšujúce tendencie, ktoré sú podľa Vajanského prítomné v slovenskej kultúre: „*Hovoria jazykom duše našej, odpovedajú na intímne otázky našich nejasných, ešte neskryštalizovaných myšlienok.*“⁵³ Len spolupatričnosťou so slovanským typom kultúry môže slovenská literatúra realizovať to, čo je chápané ako dejinné poslanie a prekonať svoju objektívnu determináciu. Len tak môže Vajanský hovoriť o budúcnosti slovenskej kultúry a literatúry: „*Pred nami ešte život, my ho nepotrebujeme vykopávať zo sútín histórie, vyhľadávať v kamríkoch naplnených rozličným pochybným kultúrno – literárnym rárožím.*“⁵⁴

Na záver by som chcela v skratke poukázať na súvislosť Vajanského estetickej koncepcie s kultúrnym typom, ktorý Vladimír Macura vo svojej práci *Znamení zrodu* označil ako kultúru národného obrodzenia. Ide o kultúry „so zrýchleným vývojom“ – kultúry malých národov, akými sú Česi i Slováci. Mnohé mentálne schémy národného obrodzenia, tak ako o nich hovorí V. Macura, Vajanského estetická koncepcia zachováva – presadzovanie „svojstva“ národa, prepojenosť axiológie s potrebami spoločnosti, presvedčenie o kreatívnej funkcii umenia vzhľadom na skutočnosť, defenzívny charakter, ktorý smeruje k zachovaniu identity etnika, čo je pochopiteľné i vzhľadom na politickú situáciu slovenského národa v druhej polovici 19. storočia, ktorá mohla byť pociťovaná ako ohrozujúca.

Problém môže nastať, keď sa estetická koncepcia, zodpovedajúca kultúrnemu apriori 19. storočia, uplatňuje v zmenenej situácii, ktorá smeruje k modernizácii nielen literatúry, ale i spoločnosti. Práve v tomto „míňaní sa“ je možné vystopovať rozporuplné pôsobenie Vajanského osobnosti v slovenskej literatúre na začiatku 20. storočia.

⁵³ Vývin slavianskych literatúr... Národné noviny, 19, 1888, č. 5, s. 1.

⁵⁴ Op.cit.